

фактично той самий, майновий інтерес через страхування свого підприємницького ризику за вказаною угодою, визначивши страхову суму розміром можливої відповідальності боржника [5, с. 515]. Відповідно до цього, такої можливості позбавлена особа, яка не є підприємцем: наприклад, орендодавець, який надав на довгий період свій будинок в оренду. Оскільки він не є підприємцем, то й не здатен застрахувати ризик неплатежу орендаря. Таким чином, свою відповідальність може застрахувати лише сам орендар.

Враховуючи вищенаведене, можна стверджувати, що «страхування відповідальності є одним з найбільш ефективних та дієвих» [2, с. 91] правових способів вирішення проблеми відновлення майнової сфери потерпілих осіб, з одного боку, і збереження фінансових та матеріальних цінностей безпосередніх заподіювачів шкоди – з іншого. Варто лише пригадати встановлені законом випадки безвинної відповідальності, коли особа (наприклад, водій транспортного засобу або оператор ядерної установки) зобов'язана відшкодувати шкоду навіть за відсутності в її діях вини. Тому, щоб уникнути подібних ситуацій або хоча б зменшити важкий тягар негативних майнових наслідків відповідальності, необхідно застосовувати страхування відповідальності.

Література

1. Большой энциклопедический словарь. – М.; СПб., 2004.
2. Васин В. Страхование автомобиля // Закон. – 2001. – № 10.
3. Гражданское право: Учебник. Ч. 1. / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М., 1996.
4. Дышкант Т. Что мешает буму страхования договорной ответственности // Страхование ревью. – 1999. – № 1.
5. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй. – 3-е изд. / Отв. ред. О.Н. Садилов. – М., 1998.
6. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. – М., 1992. – Т. 2.
7. Словарь современных терминов и понятий. – М., 2002.
8. Сплетухов Ю. Страхование предпринимательских рисков // Страхование дело. – 1997. – № 9.
9. Страхование от А до Я / Под ред. Л.И. Корчевской, К.Е. Турбиной. – М., 1996.
10. Шевченко Я.Н. Средства защиты в гражданском праве // Сов. гос. и право. – 1977. – № 7.

УДК 347.42

І.М. Варгараки

ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Питання виконання зобов'язальних правовідносин завжди було актуальним перш за все тому, що в судовій практиці зустрічається дедалі більше спорів, які тим чи іншим чином пов'язані з порушенням процесу виконання зобов'язань. Причиною збільшення кількості суперечок є нерозуміння та незнання процесу, у результаті якого зобов'язання виконуються.

Питання зобов'язання та його виконання є одними із загальних засад цивільного законодавства та науки і завжди було об'єктом численних досліджень.

Серед них можна виділити наукові праці таких авторів, як О. Дзера, О. Іоффе, В. Толстой, І. Спасибо-Фатеева, С. Сарбаш та ін., де звертається увага на відносини щодо виконання зобов'язальних правовідносин як специфічного процесу, виділяються стадії, окремі проблеми існування цього процесу.

У зв'язку з постійним зростанням ступеня правильності виконання зобов'язальних правовідносин у цивільному обігу, на наш погляд, заслуговує на увагу питання щодо процесу такого явища.

Завданням статті є з'ясування питань стосовно виконання зобов'язальних правовідносин (далі – зобов'язань) як окремого процесу, особливості цього процесу, які необхідно враховувати при його правильному втіленні в життя, а також проблеми, які зустрічаються на практиці. Стаття охоплює питання виконання цивільних зобов'язань. У статті зроблено аналіз наукових досліджень вчених у сфері виконання цивільних зобов'язань.

Зобов'язанням згідно із ст. 509 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визнано правовідносини, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана зробити на користь іншої сторони (кредитора) конкретну дію або втриматися від останньої, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Сутність зобов'язання полягає в тому, що щось, що залежить від вільної дії сторони, повинне відбутися, повинне зробитися подією, що відбулася: ця мета й досягається саме виконанням [1, с. 47]. Зобов'язання повинне бути виконане. Цю мету мають на увазі сторони при вступі в договір, отже, з досягненням цієї мети припиняється й зобов'язання [1, с. 142]. Виконання містить у собі сукупність прав і обов'язків, а головне – їх послідовне втілення в життя.

Зобов'язання повинні виконуватися належним чином відповідно до умов договору та ЦК України, інших актів цивільного законодавства, а через відсутність таких умов і вимог – відповідно до звичаїв ділового обігу або інших вимог, які звичайно ставляться (ст. 526 ЦК України), і у встановлений термін. Зобов'язання можуть бути реалізовані тільки шляхом специфічного процесу.

Процес виконання зобов'язань має відбуватися в рамках, встановлених законодавцем. Стаття 526 ЦК України визначила універсальну формулу виконання зобов'язання, надавши сторонам багато можливостей вибору своєї поведінки для досягнення мети – виконання зобов'язання. З цього і випливає глобальна проблема – виконання зобов'язань у багатьох випадках як збачеться, що призводить до суперечок, бо виконання, яке виходить за рамки волі всіх сторін, порушує відповідні права та свободи. Практика свідчить про багатий спектр так званих «сурогатів виконання», дослідження яких проводилось і проводиться в науковій сфері [6, с. 27]. Сурогати виконання не порушують процес виконання окремо визначеного зобов'язання, вони його замінюють, роблячи, таким чином, з виконання окремого зобов'язання виконання іншого зобов'язання.

Зобов'язальні правовідносини складають із себе сукупність прав і обов'язків його учасників, відповідно до яких відбуваються певні дії, на які спрямована воля останніх. Права та обов'язки становлять собою віртуальну можливість. У процесі, коли правовідносини розвиваються та припиняються передбаченим

законом способом (у даному науковому дослідженні будуть розглянуті випадки виконання цивільних зобов'язань), настає момент, коли вони перетворюються на дійсність, тобто віртуальність стає реальністю. Воля сторін втілюється в поведінку суб'єктів даних правовідносин з кінцевим результатом. Здійснення сторонами своїх прав і здійснення ними дій на виконання обов'язків називається процесом реалізації всіх зобов'язальних правовідносин. Даний процес має двосторонній характер: у ньому беруть участь і кредитор і боржник. Під процесом у цьому разі варто мати на увазі сукупність послідовних дій сторін відносин, спрямованих на досягнення своїх цілей [3, с. 18].

Виходячи зі змісту, зобов'язання можна розділити на два види: однібічні та взаємні [1, с. 436-437]. Складність процесу виконання зобов'язальних правовідносин залежить від сукупності прав і обов'язків, а точніше від сукупності обов'язків, які необхідно виконати стороні (у більшості випадків – сторонам) [6, с. 172]. Процес виконання зобов'язань може становити собою як прості, так і складні явища. Складність явища характеризується двома рисами: складність у кількісному плані, складність у якісному плані. Складність у кількісному плані це сукупність певного ряду однорідних дій. Складність у якісному плані це сукупність складно сконструйованих різнорідних дій.

У літературі однібічними називають зобов'язання, в яких тільки один з учасників має обов'язки, а інший має лише право (права).

Про однібічність правовідносин можна говорити в тому розумінні, що одна сторона робить дії на користь іншої. Відповідно до цього, однібічними можна визнати відносини між особою, яка заподіяла шкоду, і потерпілим та деякі інші.

Найпростішими серед однібічних зобов'язань є такі, в яких є обов'язок боржника зробити відому дію та право кредитора заявити відповідну вимогу та наполягати на її виконанні. Отже, і процес виконання таких зобов'язань вкрай простий: він складається з однієї єдиної дії [3, с. 19; 2, с. 214-215]. Так виконуються, наприклад, зобов'язання про поступку вимоги: досить первісному кредиторові на основі раніше укладеного договору зробити заяву про відмову від свого права, і воно (право) виникає в іншого суб'єкта навіть за відсутності будь-яких дій з його боку.

Процес виконання однібічних зобов'язань ускладнюється в міру того, як збільшується число його складових. У такому разі ускладнюється й процес його виконання. Якщо з боржника належить на користь кредитора річ, то процес виконання полягає у здійсненні двох дій: пропозиції її кредиторові й прийняття з боку останнього. Зміст однібічних зобов'язань може передбачати здійснення боржником на користь кредитора декількох одночасних або послідовних дій. У таких випадках процес виконання складається з пропозицій і прийняття виконання.

Взаємним (багатобічним) слід вважати зобов'язання, відповідно до змісту якого кожний з учасників повинен зробити деякі дії (надання благ) на користь іншого. Причому взаємність прав і обов'язків сторін у правовідносинах, як правило, не рівнозначна.

Серед взаємних зобов'язань найбільш простими є зобов'язання, де кожний із суб'єктів зобов'язаний зробити лише одне надання на адресу іншої сторони. Виконання їх нараховує в сумі щонайменше дві дії. Складність взаємних зобов'язань полягає в тім, що хоча б одна зі сторін несе два або більше обов'язки. Реалізація їх складається зі значної кількості етапів, вона становить собою складний і тривалий процес, наприклад у відносинах з підряду на капітальне будівництво. Складність збільшується у зв'язку з так званою множинністю суб'єктів, тобто в пайових і солідарних зобов'язаннях [2, с. 152].

У цьому разі слід говорити про те, що з однієї юридичної підстави виникають тісно пов'язані між собою правовідносини одного або декількох суб'єктів з декількома іншими. Наприклад, на підставі одного договору купівлі-продажу може бути встановлено, що оплату вартості придбаної речі будуть здійснювати декілька громадян.

Наприклад, пайові зобов'язальні правовідносини, права та обов'язки кожної зі сторін, що брали участь у процесі укладення відповідного договору, зв'язані тільки загальною підставою виникнення, після якого вони існують самостійно: якщо в договорі названі суб'єкти як кредитори, то кожний з них вимагає виконання лише в тій частині, що належить йому, і передає зустрічне задоволення тільки за те, що отримано ним самим. Якщо в договорі беруть участь кілька боржників, то кожний з них є зобов'язаним до здійснення на користь загального кредитора лише тієї дії, що зазначена в договорі, і відповідає за порушення тільки свого обов'язку.

Визначене вище дає підстави вважати, що процес виконання пайових зобов'язань за характером взаємин між сторонами сильно не відрізняється від зобов'язань, у яких беруть участь один кредитор і один боржник: у наявності ряд окремих зобов'язальних правовідносин, незалежних одне від іншого та пов'язаних лише загальною підставою виникнення. У цьому разі можна судити про простоту механізму процесу виконання зобов'язання в цілому, що обтяжено кількісним критерієм. Характер його залежить від того, чи є відповідні правовідносини односторонніми або двосторонніми, а потім – простими або складними.

Інша ситуація полягає в солідарному зобов'язанні. У законодавстві є (ст.ст. 541-543 ЦК України) поняття солідарного зобов'язання, в якому декільком боржникам належить один обов'язок або декілька кредиторів володіють одним правом вимоги у випадках, установлених законом або договором, особливо в разі неподільності предмета зобов'язання. Звідси й впливає можливість одного з боржників сплатити загальний борг або передати предмет виконання кожному з них, якщо йому протистоїть декілька кредиторів. З урахуванням певної обставини можна сказати, що виконання правовідносин даного різновиду має специфічні особливості щодо виконання пайових (несолідарних) зобов'язань, про яке говорилося вище. До них можна віднести можливість переходу статусу кредитора до солідарного боржника, що погасили борг перед кредитором/ами/ за інших боржників, а також особливість підстав виникнення даного роду зобов'язань. Якщо вийти з процесу виконання зобов'язань, то можна побачити просту формулу: один обов'язок – одна дія.

Щоб установити, чи завершений процес виконання зобов'язання, необхідно знати коло прав і обов'язків, що становлять зміст зобов'язання його учасників, або передбачене іншими юридичними актами, а також ступінь їх повного виконання. Ускладнюється процес виконання в разі, коли в договорі вказується на один або кілька обов'язків відповідних осіб і одночасно передбачається, що існування інших обов'язків саме собою розуміється. Складність вказаної проблеми пов'язана з тим, що «розуміння» сторін часто відрізняються одне від одного. Одна сторона може розуміти одні права та обов'язки, а також те, що впливає з них, по-своєму, хоча інша сторона читає їх інакше. У цьому разі важливості набуває «юридична мова зобов'язання», що повинна бути чиста від недорозуміння, лаконічна і гранично ясна.

Відсутність в індивідуальному акті вичерпного переліку прав і обов'язків сторін зовсім не означає, що сторони обмежені положеннями відповідної угоди або адміністративного акта. Угода по своїй суті має на увазі домовленість, якою практично не можливо охопити всі можливі варіанти поведінки на випадок непередбачених ситуацій, які можуть входити в рамки дій сторін. Тому, якщо в договорі згадується лише право сторони зробити юридичні дії, то звідси випливає, що вона вільна від обов'язків, що накладаються на неї, які є на увазі разом із зазначеними діями.

Для визначення складності процесу реалізації зобов'язання важливо також з'ясувати, чи включаються до складу даних зобов'язальних правовідносин обов'язки боржника, установлені на випадок можливих порушень із його боку (і кореспондуючі права вимоги кредитора). Їх можна назвати стосовно основних обов'язків зобов'язання – додатковими. Обов'язки ці можна вважати мірами у вигляді «пасивних санкцій» за можливе порушення (така властивість забезпечує їх незастосування протягом деякого часу), але пізніше у виняткових випадках (порушення положень угоди) зазначені санкції переходять в «активний» стан [6, с. 181].

Досить рідкі випадки, коли сторонами не виконуються обов'язки, що входять у зобов'язання. У цьому разі пасивні обов'язки, про які згадано вище, стають активними. Сторона не виконала обов'язки із зобов'язання, тому в цьому разі змушена виконати додаткові обов'язки. У даній ситуації сукупність основних зобов'язань за договором і додаткових можна прийняти у вигляді виконання всього обсягу зобов'язання, хоча частина обов'язків залишається нереалізованою, але в цілому зобов'язання, до складу якого вони входять, припинено. На щастя, основну масу зобов'язань становлять виконані зобов'язання.

У певних випадках зобов'язання може бути припинено, коли не реалізовані й основні обов'язки. Закон дозволяє управомоченій особі у відповідь на порушення з боку боржника відмовитися від прийняття виконання, припинивши відповідний основний обов'язок, одночасно стягнувши з нього санкції.

Таким чином, слід відмітити, що виконання зобов'язання є складним процесом, метою якого є втілення в життя інтересів сторін цивільних правовідносин при укладенні та виконанні зобов'язань. Складність процесу полягає у поведінці сторін, їхніх бажаннях та способі досягнення останніх. Способи досягнення

кінцевої мети – виконання зобов'язання – різні й не завжди вони мають механізм, про який була домовленість на стадії виникнення зобов'язання.

Література

1. Белов Г.П. Гражданское право: Учеб. пособие. – М.: Юринформ, 2003. – 876 с.
2. Бунич Г.А., Гончаров А.А., Попонов Ю.Г. Гражданское право: Учебник. – М., 2002. – 480 с.
3. Иоффе О.С. Общее учение об обязательствах // Иоффе О.С. Избранные труды: В 4 т. Т. 3. Обязательственное право. – 345 с.
4. Краснов М.Б. Реальное исполнение договорных обязательств между социалистическими организациями. – Сибирь, 1959.
5. Победоносцев К.П. Курс гражданского права: Договоры и обязательства. – М., 2003. – Т. 3. – 248 с.
6. Толстой В.С. Исполнение обязательств. – М., 1973. – 210 с.
7. Цивільний кодекс України. – К., 2004. – 412 с.

УДК 347.717.(477)

Ю.Г. Орзіх

КОМЕРЦІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ТА КОМЕРЦІЙНЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

Перетворення, що відбуваються в Україні впродовж останніх років, мають за свою мету побудову іншого напрямку не просто розвитку, але й функціонування держави. Підтвердженням того є прийняття за останні роки якісно та практично інших законодавчих актів, що займають визначальні позиції в суспільстві та законодавстві. Серед таких актів вагомим позицію займають Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, з прийняттям яких держава стала на напрям досягнення моделі ефективного економічного розвитку. Важливим елементом цієї моделі є сфера надання представницьких та посередницьких послуг, яка займає вагомий сегмент ринку. До недавнього часу лише декларативно висловлювалась точка зору про необхідність розробки спеціалізованих Загальних положень про надання послуг, суть яких полягала у виданні єдиного нормативного акта, де знайшло б своє відображення правове регулювання кожної галузі сфери обслуговування [6, с. 5-29].

Подібна ідея знайшла свою реалізацію лише через двадцять років у главі 63 ЦК України, але кількісно-якісний рівень регламентації та улагодження колізій законодавства у сфері надання послуг залишає бажати кращого і по сей день.

Важливу роль у розвитку та розширенні цивільно-правових відносин займають саме вищевказані, посередницько-представницькі відносини. Участь посередників та представників, які сприяють поширенню діяльності суб'єктів, що займаються продажем товарів, виконанням робіт або наданням послуг, є обов'язковою умовою функціонування суспільних відносин будь-якої економічної системи. Діяльність посередників та представників сприятиме глобальному розширенню виробництва різних компаній та фірм на територіях країн через